

מאורות

אורות ישראל

מכללת אקדמית לחינוך

מייסודן של מכללת מורשת יעקב ומכללת אורות ישראל

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

שראה משה שהסכימה דעתו לדעת י
תקנו ישמח משה [...]

ישמח משה במתנת חלקו

בברכת קדושת היום, של שחרית לשבת, נאמר בכל קהילות ישראל הפיוט:

ישמח משה במתנת חלקו. כי עבד נאמן קראת לו. כליל תפארת בראשו נתת. בעמך לפניה על הר סיני. (ושני) לחות אבנים הוריד בגדו. וכתוב בהם שמירת שבת. וכן כתוב בתורתך: ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדורתם ברית עולם: ביני ובין בני ישראל אות הוא לעולם כי ששית ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש (שמות לא, טז-יז). ולא נתתו ה' אלהינו לגויי הארצות. ולא הנחלתו מלכנו לעובדי פסילים. וגם במנוחתו לא ישקנו ערלים. כי לישראל עמך נתת באהבה. לזרע יעקב אשר בס בחרת.

מבנה

הפיוט בנוי משלושה חלקים הנבדלים בסגנונם ובתכנם:

פתיחה – לשון פיוטית, עוסקת בבחירה במשה ובמעמד הר סיני.
גוף – פסוקי התורה בנושא השבת המופיעים בסוף הציווי על מעשה המשכן.
חתימה – לשון פיוטית בנויה בתקבולת, מנגידה בין ישראל לעמים.

פולמוס "ישמח משה"

הברכה מופיעה כבר בסידורי רב עמרם ורב סעדיה גאון (המאה התשיעית). בספר "המנהיג" לראב"ן (המחצית השנייה של המאה השתים-עשרה) מובאת מחלוקת בין רש"י ובין רבנו תם, נכדו, לגבי אמירתה:

ר' שלמה לא היה אומר "ישמח משה" והיה אומר "אתה בחרתנו" והיה מזכיר ואומר "שבתות למנוחה", כי לא היה יודע מה ענין לשבת "ישמח משה".
ורבינו יעקב מ"כ החזיר הדבר ליושנו ואמר, כי טעם גדול לדבר לומר ישמח משה, דאמרין [...] "מאי דכתיב 'לדעת כי אני ה' מקדשכם', אמר הקב"ה למשה מתנה טובה יש לי בבית גנזי שבת שמה ואני מבקש ליתנה לישראל לך והודיעם" ולהכי תקנו ישמח משה באותה מתנה טובה של שבת.

וידר¹ הביא התנגדויות נוספות מן הראשונים לאמירת "ישמח משה", במרכזן: (1) קושיית רש"י – תוכנה עוסק במשה ולא רק בשבת; (2) אין הברכה פותחת בפניה ישירה לקב"ה "אתה" כמקובל בשאר תפילות השבת ("אתה קדשת", "אתה אחד") ובחגים ("אתה בחרתנו"); (3) ציטוט פרשת השבת מ"כי תשא", במקום "זכור" ו"שמור" ממעמד שני לוחות ועוד עיי"ש.

אחר מציאת עדי נוסח שנשמר בהם אקרוסטיכון של רצף האותיות י-כ-ל בברכה "ישמח"-"כליל"-"לוחות" (בידי זולאי ואחריו מירסקי) טען יהלום² כי מדובר בשריד מפיוט עתיק שנכתב על סדר הא"ב לאורך כל ברכות העמידה.

*

טעמים לאמירת הפיוט

ראב"ן בשם ר' תם לעיל, בעקבות הגמרא על הפסוק "כי אות הוא ביני וביניכם", הסביר כי השבת היא מתנה יקרה וייחודית לבני ישראל.

האבודרהם³ הביא טעם זה והוסיף טעם שני על פי המדרש, המעניק מעמד מיוחד למשה:

בשעה שיצא משה וראה בסבלות אחיו במצרים [...] הלך אצל פרעה ואמר לו אדוני המלך [...] מתוך שאתה משתעבד בהם תמיד בלא מנוחה הם כלים! תן להם יום אחד בשבוע שינוחו בו ויסבלו עול השעבוד [...] מיד נתן להם יום ששולט בו

שבתאי והיו נוחין בו בכל שבוע. וכשיצאו ישראל ממצרים נתן להם הקדוש ברוך הוא את השבת ביום ששולט בו שבתאי, כיון

פירוש ומשמעות – ייחוד ישראל

השבת הנזכרת בפיוט מתייחסת במפורש לשני ציוויים על השבת בתורה – בעשרת הדיברות ובעשיית המשכן, וברמז במילות הפיוט גם לשבת ששמרו ישראל במצרים ושבית שניתנה להם במדבר ברדת המן.

הצד השווה לשבתות אלו הוא שהן ייחודיות לעם ישראל ומבטאות שלבים שונים בכניסתם בברית אישית עם הקב"ה. כן מודגש בחתימת הברכה שאין היא חלקם של גויי הארץ, עובדי האלילים והערלים.

"ישמח משה" במארג קדושות היום בשבת

מכאן, בעקבות הגר"א בפירוש הסידור, נוסח קדושת היום בתפילות השבת בנוי כך:

בערבית – שבת בראשית: "אתה קדשת את יום השביעי לשמך, תכלית מעשה שמים וארץ", לפני שישמח משה אותה.

במנוחה – "אתה אחד ושמך אחד", עוסקת בשבת שלעתיד, "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד". אחרי שכל ישראל שומרים אותה היא מתקנת את העולם.

ובתווך בשחרית – "ישמח משה [...] לוחות אבנים הוריד בידו וכתוב בהם שמירת שבת [...]", שבתות העוסקות בבחירת ישראל וייחודו בעולם – זכר ליציאת מצרים, הליכתם במדבר, כניסתם בברית במעמד הר סיני ובבניית המשכן.

מהי מתנת חלקו?

א. כי עבד נאמן קראת לו: מתנה וברכה גדולה היותו עבד ה', "בכל ביתי נאמן הוא".

ב. בכליל תפארת, בראשו נתת לו: מהו הכליל? קירון עור פניו או הכתרים שנקשרו לראשו במתן תורה ולא סרו בחטא העגל (כמתבאר יותר בפירוש הבא).

ג. נשמה יתרה: כף החיים בשם האר"י (על פי הגמרא בשבת פח ע"א), בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע קשרו להם המלאכים שני כתרים, וכחטאו בעגל לקחו מהם את הכתרים. הקב"ה רצה לתת אותם למשה, אך משה לא הסכים לקבלם כמתנה אלא למשמרת, ובכל שבת מתנה זו נחלקת לישראל.

ד. הסכמת ה' לדעת משה: על פי המדרש הנזכר, הסכמת ה' לדעת משה כי יום המנוחה יהיה שבת, היא מתנתו וסיבת שמחתו.

ה. נתינת השבת לישראל: שבת אמנם ירדה לעולם כבר במעשה בראשית, אך משה זכה להיות שליח לזכות לישראל שבת ייחודית להם.

"ושמרו בני ישראל את השבת"

חובת שמירת שבת, המופיעה במעשה המשכן, מבטאת ברית, מחויבות לאומית ליום השבת, מתוך מעמד של בני חורין שבחרו בעבודת ה', ולא רק כמי שזקוקים למנוחת שבת במצרים "כעבד ישאף צל".

ברכת "ישמח משה" (העבד הנאמן, השליח המסור, בזכותו יורד המן, המקשר בין שני הצדדים) הוא פיוט הקושר שני צדדים בברית הדדית. במענה לשבת מצרים, בחירת ה' בישראל והוצאתם מבית עבדים. ישראל בוחרים בשבת בנאמנות לה', משכנים אותו בתוכם ומקדשים את השבת.

הרב ערן דאום

מרצה לתושב"ע, קמפוס רחובות

¹ הכינוס השנתי התשיעי לעיצוב האות העברית, מכללת אמונה תש"ס.

² סדר שחרית של שבת ופירושה, ק"ע.

¹ פרופ' נפתלי וידר, "ישמח משה – התנגדות וסניגוריה", בתוך: התנגשות נוסח התפילה במזרח ובמערב, א, ירושלים תשנ"ח, עמ' 295–311.

² "יהלום", תפילת ישמח משה; בתוך: ש' רקאנטי (עורך), תפילה שבכתב – הסידור: הגות-אמנות-עיצוב, קובץ מאמרים מתוך

יציאה לחירות סוד הדילוג

"זכר ליציאת מצרים" אנחנו אומרים עשרות ואולי מאות פעמים בשנה, ציצית, תפילין, שבת, מניין החודשים שלנו, הכול מתחיל מ"ההוא יומא". בספר הכוזרי עומד רבי יהודה הלוי על נקודה זו. יציאת מצרים היא ההצצה של בעל הבירה עלינו.² לא אנחנו בחרנו וגילינו את אלוקים, אלא הוא בחר בנו וגילה אלינו. ביציאת מצרים יצא עם ישראל בפרט, והמין האנושי בכלל, ממצרי החקירות והתהיות, ממצריהם של רודנים ושליטים ההופכים עצמם אלוה, הקוראים "לא ידעתי את ה'".³ "לי יאורי ואני עשיתיני".⁴ לדורות זוכרים אנו, מזכירים אנו, רואים ומראים,⁵ כנגד השוכחים את חירותם. החג נקרא פסח, המציין את המאורע הגדול. יש לתת את הדעת, פסח על שום מה? "ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח [...]".⁶ מפרש רש"י:⁷

הקרן הוא קרוי פסח, על שם הדילוג והפסיחה שהקדוש ב"ה מדלג בתי ישראל מבין בתי מצרים [...] ואתם עשו כל עבודותי לשם שמים דרך דילוג וקפיצה זכר לשמו שקרוי פסח.⁸

לא בכדי קרוי חג החירות בפי כל "פסח". השם רומז על המהות, ובאה ההשגחה האלוקית ללמדנו את הדרך לצאת מן המיצר. פסח – חמלה, פסח – דילוג. דילוג במחשבה, דילוג בדיבור ודילוג במעשה. ישראל קרויים לעשות את כל עבודות ה' "דרך דילוג וקפיצה". אך איך מסתדרת הדרכה זו

עם ההתקדמות היציבה והמוכרת במדרגות? הרי המדלג מפסיד שטח מסוים כאשר רגליו מתנתקות מהקרקע. והנמשל, שהוא עלול להפסיד בעבודתו חלק מהקרבה לאלוהים, חלק מהשיבה אל עצמו.⁹

יש ודוחה האדם את חובותיו, את ההווה, ומתעסק רבות במקום שהוא אינו נמצא; חירות מדומיית של יציאה מגבולות, לא מבוקרת. הוא חושב על מחוזות רחוקים בעודו עוסק בדבר מסוים. זמן תורה הוא זמן תפילה וזמן תפילה הוא זמן תורה, אור וחושך, טמא וטהור משמשים בערבוביה. אדם מבלבל את דעותיו, את עצמו, אין מוקדם ומאוחר, הכול עכשיו, צדקו יחדיו, ובעצם – תפסת מרובה לא תפסת.¹⁰ בקורבן הפסח, מלמד המהר"ל,¹¹ מופיע עיקרון האחדות, חבורה אחת, במקום אחד. צלי, שבניגוד לבישול מקבץ את האוכל, האיסור לשבור בו עצם והחיוב לאכול כצורתו על קרביו וכרעיו. צורה זו באה להגביל את עיקרון הפסיחה והדילוג שלכאורה קוטע ופוגע ברציפות העבודה. אכן, הפסיחה הייתה על בתי ישראל, מבית מצרי לבית מצרי.

על ידי איזון בין השניים, האחדות והפסיחה, מודרך האדם כיצד לצאת לחירותו. ריכוז ומיקוד – אחדות בחייו, בהווה שהוא עוסק בו כעת. "בכל דרכיך דעהו – בדרך שאדם נמצא, דווקא, צריך לדעת את ה'".¹² עם זאת, צריך לדעת להעביר ולפסוח על מידותיו, לדלג ממיצר למיצר, מבלי לפגוע בבתי ישראל.

אליה דמרי

סטודנט בהתמחויות לתנ"ך ולתושב"ע, קמפוס רחובות

בכל דרכיך דעהו ישיבות הסדר

ברוריה מכמן

איגוד ישיבות ההסדר הוא הגוף המייצג את כלל ישיבות ההסדר משנת תשל"ה (1975). האיגוד מייצג היום למעלה מחמישים ישיבות בכל רחבי הארץ, מקרית שמונה ועד אילת, ובהן למעלה מ-10,000 תלמידים.

האיגוד מאגד בקרבו ישיבות שמטרתן להגדיל תורה ולהאדירה; לגדל בני תורה ותלמידי חכמים לתורה, ליראת שמים ולאהבת ה', העם והארץ; לתרום לעם ישראל מתוך תחושת שליחות חינוכית, אחריות וערבות הדדית; להיות קשוב לצורכי הדור. מסלול ההסדר הצבאי נמשך כחמש שנים. כל שנה נקראת בפי בני הישיבות "שיעור", בדומה לשמותיהן של הכיתות בבית ספר:

- שיעור א': בשנה שלאחר התיכון דוחים בני הישיבות בשנה את הגיוס לצבא ומקדישים ימיהם ללימוד;
- שיעור ב': לרוב, בתחילת השנה (או בסוף השנה שלפניה) עוברים התלמידים חיול חלקי, אך ממשיכים ללמוד בישיבה עד גיוס מרץ או אוגוסט;
- שיעור ג': בשנה זו נמשך השירות הצבאי הרגיל. תקופה זו נמשכת שנה וחמישה חודשים;
- שיעור ד': בשנה הראשונה לאחר השירות הרגיל מחויבים השייכים למסלול ההסדר ללמוד בישיבה. שנה זו נחשבת להם כשנת שירות ללא תשלום;
- שיעור ה': הלימוד בישיבות נמשך במהלך שנה זו והשחרור מהשירות ללא תשלום נעשה החל מאמצע השנה. הישיבה שבה הוקם לראשונה מסלול "הסדר" הייתה הישיבה הגבוהה "כרם ביבנה" שהוקמה בתחילת שנות החמישים. בעקבות זאת ייצג ראש ישיבת כרם ביבנה, הרב גולדוויכט את ישיבות ההסדר בטקס הענקת פרס ישראל בשנת תשנ"א, שבו הוענק הפרס למפעל ישיבות ההסדר. בד בבד עם תרומת תלמידי ישיבות ההסדר לשורות הלוחמים, יש תרומה משמעותית בתחום הפיקוד. תלמידים רבים מישיבות ההסדר יצאו לפיקוד ולקצונה במהלך שירותם הצבאי. במהלך שנות המילואים מילאו תפקידי פיקוד ברמות שונות ואף תפקידי קצונה בכירה. ישיבות ההסדר יצרו תופעה חדשה של רבנים תלמידי חכמים וראשי ישיבות המשרתים בצבא בתפקידי פיקוד וקצונה. כיום, בקרב ישיבות ההסדר יש ר"מים וראשי ישיבות בעלי דרגות קצונה.

לעיון נוסף

- הרב אהרן ליכטנשטיין, "זאת תורת ההסדר", באתר דעת: <http://www.daat.ac.il/daat/tsava/maamar/zot-2.htm>
- ויקיפדיה: https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%99%D7%A9%D7%99%D7%91%D7%AA_%D7%94%D7%A1%D7%93%D7%A8

⁹ אורות הקודש ג. ע"מ קס [מוסד ה"ק].

¹⁰ גמרא בכמה מקומות.

¹¹ מהר"ל, גבורות השם.

¹² מוסר אביך, פרק ב, פסקה ב: "צריך לבקש את הקב"ה בתוך הדרכים שהוא מתנהג בהם: כשהוא עוסק בתפלה, אז יבקש את הקב"ה בהבנת עניי תפלתו וכוונה רצויה באמונת הלב באותם העניינים של תפלתו, ולא יבקש את הידיעה בשעה ההיא בעניינים אחרים, כי כיון שהוא עוסק בעבודה זו, הקב"ה כביכול שורה מצדו בזו העבודה דוקא, ובה ימצאנה ולא במקום אחר. וכשהוא עוסק בתורה, יידע שימצא את הקב"ה בהיותו מעמיק ומעניין להבין דבר על בוריו ולזכור ולשנן היטיב, ובה הוא יודע אותו ית' בתורתו ולא באופן אחר, כי בשעה זו הוא מתגלה בעבודה זו".

¹ מאמר ראשון פסקה יא, ו-כח.

² על פי בראשית רבה, פרשה לט, א.

³ שמות ה, ב.

⁴ יחזקאל כט, ג.

⁵ על פי רמב"ם – חמץ ומצה.

⁶ שמות.

⁷ שמות יב, יא.

⁸ רש"י כותב על שם הדילוג והפסיחה. לכאורה דילוג הוא הפסיחה; אז לשם מה מוסיף זאת רש"י? חשבתי שאפשר לתרץ ע"י רש"י נוסף בפסוק כג, שם הוא כותב שהמילה "פסח" פירושה [גם] "חמל". אם כן, ייתכן שרש"י רמז לנו כאן שלנהוג דין ברשעים זוהי חמלה, רחמים לבריות [אולם הפשט, כנראה, מכוון על עצם הדילוג על ישראל, שזוהי חמלה עליהם].